

ІСТОРІЯ

УДК 930.85:655(477)

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КНИГОДРУКУВАННЯ У XVI–XVII СТ. ТА ЙОГО ВПЛИВ НА КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК

Д. О. Абрамчук

здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня, 2 курс,
спеціальність «Середня освіта (Історія та громадянська освіта)»,
Навчально-науковий інститут права та гуманітарних наук
Науковий керівник – к.і.н., доцент В. Р. Данильчук

*Національний університет водного господарства та природокористування,
м. Рівне, Україна*

У статті досліджено процес становлення українського книгодрукування у XVI–XVII ст. як важливого чинника формування національної культури, духовності та збереження ідентичності українського народу. Проаналізовано роль провідних центрів друкарства – Острога, Києва, Львова, Чернігова – у розвитку книжкової справи, поширенні освіти та зміцненні православної традиції. Підкреслено, що друкowana книга виступала не лише носієм знань, а й потужним інструментом культурної комунікації та ідеологічного впливу. Особливу увагу приділено впливу книгодрукування на суспільне життя доби Хмельниччини, коли книга стала символом духовної єдності та культурної стійкості українського суспільства в умовах політичних і воєнних випробувань.

Ключові слова: українське книгодрукування, XVI–XVII століття, культура, освіта, духовність, національна ідентичність.

The article examines the process of formation of Ukrainian book printing in the XVI–XVII century. as an important factor in the formation of national culture, spirituality and preservation of the identity of the Ukrainian people. The role of the leading printing centers – Ostrog, Kyiv, Lviv, Chernihiv – in the development of book business, the spread of education and the strengthening of the Orthodox tradition is analyzed. It was emphasized that the printed book acted not only as a carrier of knowledge, but also as a powerful tool of cultural communication and ideological influence. Special attention is paid to the impact of book printing on the social life of the Khmelnytskyi period, when the book became a symbol of the spiritual unity and cultural stability of Ukrainian society in the conditions of political and military trials.

Keywords: Ukrainian book printing, XVI–XVII century, culture, education, spirituality, national identity.

У XVI–XVII століттях важливим чинником культурного розвитку України стало книгодрукування. Завдяки діяльності українських друкарень поширювалися освітні, релігійні та полемічні видання, що підтримували духовну єдність та національну самосвідомість у складні періоди історії, зокрема під час національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, яка не лише докорінно змінила політичну карту Східної Європи, а й стала визначальним чинником у процесі формування української нації та її державних інститутів. Дослідники підкреслюють, що цей період характеризувався не лише військово-політичними подіями, а й глибокими культурно-ідеологічними трансформаціями. Саме тоді особливо

загострилася потреба у збереженні та розвитку національної ідентичності через систему освіти, релігійне життя та книжкову справу.

Тема становлення і ролі книгодрукування є винятково актуальною сьогодні, оскільки вона пропонує історичну модель національного самозбереження та формування ідентичності через культуру в умовах військових і політичних криз: дослідження того, як друкована книга – тогочасна інформаційна технологія – стала ключовим інструментом для поширення православної віри та зміцнення культурної стійкості, напряду резонує із сучасними викликами інформаційної безпеки та необхідністю стратегічної підтримки національної культури для захисту державного та духовного простору України.

Мета статті – охарактеризувати процес становлення українського книгодрукування у XVI–XVII ст. як важливого чинника формування національної культури, духовності та збереження ідентичності українського народу.

Початки книгодрукування на українських землях сягають XVI ст. – часів, коли близько 1572 р. першодрукар Іван Федоров переїхав до Львова. Тут за підтримки львівських міщан розпочав книгодрукування і у 1574 р. з'явився «Апостол». Над книгою працювали майже рік: від 25 лютого 1573 р. до 15 лютого 1574 р. Вона побачила світ без титульного аркуша. Розмір першого українського друкованого видання складав близько 18×20 см. Припускають, що до його підготовки залучили складальника-українця, адже правопис та певні інтонаційні наголоси в тексті наближені до звичних на тогочасних українських теренах. Вирізняється «Апостол» також художнім оформленням, зокрема характерними заставками з рослинними орнаментами, вживаними згодом у інших українських стародруках. Видання містить автобіографічну післямову, у якій вказано точні дати підготовки книги до друку. Вперше на звороті останнього аркуша вміщено друкарську марку Івана Федоровича, що було однією з ознак західноєвропейських видавців [1; 8].

Книгодрукування було надзвичайно важливим для Івана Федорова, про цю справу він писав як про «своє покликання розсівати зерна духовні, якому він наслідував усе своє життя». Помер друкар 1583 р. у Львові, а його обладнання відійшло місцевому братству. Загалом Іван Федорович підготував 12 книг, сім із них – в Україні [7].

Водночас за ініціативи К. Острозького здійснювався грандіозний проєкт – готувалося до друку перше у слов'янському світі повне видання Біблії церковнослов'янською мовою. Щоб уявити масштаби робіт, зауважимо, що з метою пошуків достовірного тексту К. Острозький спорядив послів до Чехії, Польщі, Московії, Болгарії, Греції, Палестини, вів листування з Вселенським патріархом, створив при Острозькій академії спеціальну комісію з перекладу Святого письма, залучив 72 перекладача, грецьких вчених. У 1581 р. «Острозька Біблія» побачила світ (1256 сторінок), ставши взірцем для всього православного слов'янства. Її примірники купували королівські бібліотеки Швеції і Франції, що засвідчувало високий рівень видання книги [5].

Ще з XVI ст. потужним осередком друкарства у Великому князівстві Литовському було м. Вільно. Тут видавалися книги церковнослов'янською та польською мовами, що активно поширювалися на українські землі. Особливо значимими були видання, спрямовані на захист православ'я у полеміці з католицькими авторами.

Дослідники підкреслюють, що досвід Вільна та Острога вплинув на організацію друкарень у Києві, Львові та Чернігові, адже саме звідти українські майстри переймали технічні навички, традиції оформлення та ідейні орієнтири. Таким чином, ці центри допомогли закріпити зв'язок між українською культурою та східноєвропейським православним світом [4].

Окрім Києва, Львова та Чернігова, важливу роль відігравали також друкарні в Перемишлі, Почаєві та Уневі. Друкарні розташовувалися здебільшого при монастирях та братствах, які надавали матеріали, приміщення та захист майстрам. Важливу підтримку

друкарні отримували і від церкви. Так, у Перемишлі видавали богослужбові книги для парафій Галичини. Почаївська друкарня прославилася своїми ілюстрованими виданнями та полемічними текстами, а Унівська обитель забезпечувала регіон шкільними й духовними книгами. Відтак, церква розглядала книги як засіб збереження православної віри та навчання людей, а козацька старшина вбачала у книзі спосіб поширення освіти, зміцнення авторитету гетьманської влади та підтримку національної ідентичності. Завдяки такій підтримці навіть у періоди воєн, економічних труднощів і політичної нестабільності друкарні працювали і продовжували випускати книги [7].

Розвиток книгодрукування в Україні ілюструється такими цифрами. Якщо за 30 років (1574–1605 рр.) друкована продукція всіх друкарень в Україні знаходилася в межах 460 друкарських аркушів (що приблизно еквівалентно 46 сучасним книгам на 150 сторінок), то у XVII ст. – тільки за 5 років (1636–1640 рр.) – кількість зросла до понад 1927 друкованих аркушів [6].

Окрім того, через активні культурні контакти на українські землі потрапляли видання з Кракова, що поширювали освітні й богослужбові традиції. Історики зазначають, що саме завдяки такій мережі друкарських осередків українське суспільство мало доступ до різних ідей і літературних зразків, що сприяло формуванню духовної єдності народу.

Друкарство мало особливе значення в епоху Хмельниччини, адже воно забезпечувало формування духовного та національного простору. Вчені відзначають, що друковані книги підтримували моральний дух суспільства, легітимізували політику гетьманської влади та зміцнювали позиції православної церкви. Через книги українці не лише зберігали власні традиції, але й вели культурний діалог із Європою. Це стало важливою основою для подальшого розвитку української культури та освіти у другій половині XVII ст. [1].

У середині XVII ст. друкована книга була головним носієм знань і засобом ідеологічної боротьби. Як зазначає Іван Огієнко, саме «друковане слово допомогло поширювати православні та національні ідеї серед широких верств населення. Київ, Чернігів та Львів ставали центрами книгодрукування, де видавали богослужбові тексти, підручники, полемічну літературу. Це зміцнювало освіченість козацької еліти та сприяло збереженню культурної тягlosti в умовах воєнних викликів» [1].

В умовах воєн друкарні часто відчували нестачу коштів і матеріалів, однак їхню діяльність активно підтримувала православна церква та козацька старшина. Духовенство вбачало у книзі засіб для збереження віри та культури, а козацька еліта – інструмент для поширення освіти та легітимації своєї влади. Як підкреслюють історики, ця підтримка дозволила українському друкарству не лише вижити, але й стати символом культурної стійкості в часи воєнних випробувань.

У XVII ст. створення книги в Україні було справжнім ремеслом та мистецтвом водночас. Друкарня не була просто «місцем, де ставили літери на папір» – це був осередок культури, знань і духовності. Кожна сторінка книги формувалася вручну: майстри підбирали окремі літери, складали їх у рядки та сторінки, змазували спеціальним чорнилом і притискали на дерев'яному пресі. Процес вимагав великої точності та терпіння, адже навіть невелика помилка могла зруйнувати всю сторінку.

Кожна книга була прикрашена художніми елементами – різьбленими заставками, орнаментами, іноді ілюстраціями. Це робило видання не лише джерелом інформації, а й справжнім витвором мистецтва. Майстри дотримувалися суворих правил каліграфії, а іконописці й художники часто допомагали створювати ілюстрації, які гармонійно поєднувалися зі шрифтом. Особливо цінними були богослужбові книги та підручники для шкіл, бо вони формували духовний та культурний простір українського суспільства [2; 8].

На початку XVIII ст. найважливішими видавничими осередками на території України залишалися друкарні Києво-Печерської лаври, чернігівського Троїцько-Іллінського

монастиря, львівського Ставропігійського братства. З 30-х років до них приєдналися Унівська і Почаївська друкарні. Діяли також друкарні, що видавали книжки латинською, польською та іншими мовами [3; 5].

Таким чином, розвиток книгодрукування в Україні впродовж XVI–XVII ст. став важливим чинником збереження й утвердження національної культури. Попри складні політичні обставини, друковане слово активно поширювалося між провідними центрами – Києвом, Львовом, Черніговом, а також Острогом, Вільном, Почаєвом, Перемишлем і Уневом. Саме взаємозв'язок між цими осередками сприяв формуванню спільного інформаційного та духовного простору, забезпечуючи ширше коло читачів доступом до освітніх, релігійних і політичних ідей.

Українські друкарні не лише переймали технічні та художні традиції з інших європейських центрів, але й розвивали власний стиль, удосконалюючи поліграфічну культуру та зміст видань. Серед найважливіших видань того часу – богослужбові книги, шкільні підручники, полемічна література та тексти, присвячені державницьким ідеям гетьманської влади. Відтак, книгодрукування стало не лише засобом поширення знань, а й символом духовної стійкості українського суспільства. Саме завдяки друкованим виданням зберігалися історична пам'ять, культурна спадщина та національна ідентичність українського народу в умовах воєнних випробувань і політичних змін.

1. Дзуба М. І. Літопис України-Русі. Ч. 3. URL: <http://litopys.org.ua/dzuba/dzuba3.htm> (дата звернення: 09.10.2025).
2. З історії книжкової культури України: дослідження ретроспективних книжкових, образотворчих, музичних видань та історичних колекцій з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / наук. ред. Г. І. Ковальчук ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ : Академперіодика, 2021. 400 с.
3. Іларіон (Огієнко, Іван). Історія українського друкарства. Київ : Либідь, 1994. 448 с.
4. Ісаєвич Я. Д. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 520 с.
5. Книга і друкарство на Україні / О. І. Дей, Я. Д. Ісаєвич, Г. І. Коляда та ін. ; за ред. П. М. Попова ; АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського, Держ. публ. б-ка. Київ : Наук. думка, 1964. 313 с.
6. Культура та освітня діяльність у вищих навчальних закладах України. Освіта.ua. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/culture/11057/#google_vignette (дата звернення: 09.10.2025).
7. Плюта С. Перші друковані книги в Україні. На відзначення 450-річчя з часу видання у Львові Іваном Федоровичем «Апостола» і «Букваря» (1574 р.). Національна історична бібліотека України. 2024. URL: <https://nibu.kyiv.ua/news/449/> (дата звернення: 19.10.2025).
8. Яременко М. 450 років від початку книгодрукування на українських теренах. Національний музей історії України. 15 лютого 2024 р. URL: <https://www.nmiu.org/> (дата звернення: 05.10.2025).